

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi

The Journal of Information and Documentation Studies

Sayı/Number: 10, Sayfa/Pages: 23-37, İstanbul, Kış/Winter 2018

Basılı Nüsha ISSN: 1307-6655

Elektronik Nüsha ISSN: 2148-8975

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: *RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ BASMA* ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

**A New Perspective on Printing Press in the Ottoman Empire:
The Evaluation of Printing Activities in the Ottoman Empire
in the Context of the Manuscript *Risâle-i Fevâid-i Basma***

Sinan SÜMBÜL

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

sinansumbul@gmail.com

Alındığı tarih: 05.11.2018; Kabul tarihi: 18.12.2018

Öz

Bilginin kayıt altına alınması, korunması, organizasyonu, bilgiye erişimin geliştirilmesi ve bilginin geniş halk kitlelerine yayılarak kütüphanelerin kurulmasına zemin hazırlaması gibi bilgi bilimlerinin temel dinamikleri konusunda taşıdığı önem ve tarihi misyon matbaanın icadı hakkında pek çok araştırma yapılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyada uzun yıllar hüküm süren bir devletin, müteharrik basım tekniğinin geliştirilmesinden yaklaşık üç asır sonra ilk Müslüman Türk matbaasının kuruluşuna izin vermiş olması pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu makalede; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Esad Efendi koleksiyonunda 3595 demirbaş numarası ile kayıtlı olan *Risâle-i Fevâid-i Basma* adlı bir yazma eser üzerinden Osmanlı Devleti'nde matbaanın kurulması

SİNAN SÜMBÜL

konusu ele alınmıştır. On varaktan oluşan bu eserde matbaanın önemi, faydaları ve gerekliliği konusunda bilgiler yer almaktadır. Bu bakımdan eserin incelenmesinin, Osmanlı Devleti'nde matbaanın kuruluşu konusunda yeni bilgiler ortaya çıkaracağı ve yeni bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı hipotezi benimsenerek eser, araştırma konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada, içerik analizi yöntemi ve tarihi kaynak analizi tekniği kullanılmış ve araştırmacıların daha kolay bir şekilde yararlanabilmesi için eserin Latin harflerine transkripsiyonu yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, matbaa, yazma eserler, Risâle-i fevâid-i basma.

Abstract

The invention of the printing press, the recording, protection, organization of information, the development of access to information and the spread of knowledge to the masses of people and the foundation of libraries have led to important developments in the field of information science. Also the importance of printing press on the fundamental dynamics of information science and its historical mission have led to a lot of research about it. The fact that a state ruling for a long time in a vast geography like the Ottoman Empire allowed the establishment of the first Muslim Turkish printing house almost 300 years after the development of the printing press technique brought along many debates. In this article, the issue of establishment of a printing press in the Ottoman Empire is examined. In Esad Efendi Collection of Suleymaniye Manuscripts Library, a manuscript called *Risâle-i Fevâid-i Basma* registered was dealt with. This work consists of 10 pages and contains information on the importance, benefits and necessity of the printing press. In this respect, the hypothesis that the examination of the work will reveal new information about the establishment of the printing house in the Ottoman Empire and contribute to the development of new perspectives has been chosen as the research subject. The work has been examined by using content analysis method and historical source analysis technique. Also transcription of the work to Latin alphabet has been made for the researchers to benefit from it.

Keywords: Ottoman Empire, printing press, manuscripts, Risâle-i fevâid-i basma.

Giriş

Matbaa, insanlığın en önemli icatlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi, bilginin düşük maliyetle ve hızlı üretilmesine imkân vermesi ve geniş kitlelere kolayca aktarılabilmesi bakımından ortaya çıkardığı güçlü etkidir.

Matbaa icat edilene kadar sınırlı sayıda ve genellikle seçilmiş / varlıklı / etkili kişilere tanınan öğrenme/bilgilenme hakkı, bu icatla birlikte toplumun

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

tabanına yayılmıştır (Koloğlu, 2010, s. 1). Matbaa ile birlikte kitapların sayıları artmış, maliyetleri azalmış, geniş halk kitleleri kitaplara sahip olmaya başlamış ve aynı şekilde kitaplardan yararlanma imkânı bulmuşlardır (Baysal, 1991, s. 63). Matbaanın icadı ile artan bilgi paylaşımı, bilimsel ve kültürel açıdan toplumsal değişimi tetikleyerek medeniyetin gelişimine çok önemli katkılarda bulunmuş ve bilgi toplumuna açılan kapının anahtarı olmuştur.

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde matbaanın kurulması konusu daha önce hiçbir araştırmaya konu olmamış olan *Risâle-i fevâid-i basma* adlı yazma eser bağlamında ele alınmıştır. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nde matbaacılığın gelişim süreci hakkında kısaca bilgi vermekle yetinilmiştir. İncelediğimiz eser, İbrahim Müteferrika'nın yazmış olduğu *Vesiletü't-tübâ'a* adlı risâle ile benzerlikler gösterdiğinden, her ikisinin transkripsiyonu yapılarak mukayeseli incelemeye tabi tutulmuşlardır. İki eser arasında küçük bazı ifade farklılıklarıyla karşılaşmıştır. İki eser arasında söz konusu bu ifade farklılıkları bazı işaretlerle çözülmeye çalışılmıştır. Transkripsiyon çalışması sırasında *Risâle-i fevâid-i basma* adlı eserin sayfa numaraları köşeli parantez “[]” içinde gösterilmiş ve *Vesiletü't-tübâ'a*'da geçen farklı kelimeler ise parantez “()” içerisinde belirtilmiştir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonunda 3595 demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan ve *Risâle-i fevâid-i basma* başlığını taşıyan eserin incelenmesinin, Osmanlı Devleti'nde matbaanın kuruluşu konusunda yeni bilgiler ortaya çıkaracağı ve yeni bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı hipotezi benimsenmiştir. Çalışmaya konu olan *Risâle-i fevâid-i basma* adlı eser, içerik analizi yöntemi ve tarihi kaynak analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca araştırmacıların kolayca yararlanabilmesi için eserin Latin harflerine transkripsiyonu yapılmıştır.

1. Matbaanın İcâdı ve Yaygınlaşmasına İlişkin Kısa Bir Not

Müteharrrik basım tekniğiyle çalışan matbaanın ilk olarak Almanya'nın Mainz şehrinde Johann Gutenberg (1400-1468) tarafından 1440 yılında icadından sonra matbaa, XV. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ne iltica eden İspanyol (seferad) Yahudileri tarafından İstanbul'a getirilmiş; bunu Rum ve Ermeni cemaatlerinin kendi matbaalarını açmaları takip etmiş; nihayet 1727 yılında ilk Türk matbaası İstanbul'da açılmıştır (Beydilli, 2003, s. 106). Belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim grupları XV. yüzyılın sonlarından itibaren matbaa kurmuşlardır. Bu bakımdan III. Ahmed (1703-1730) zamanında İbrahim Müteferrika (1670-1747) tarafından 1727 yılında kurulan matbaayı ilk Müslüman Türk matbaası olarak tanımlamak doğru olacaktır (Nuhoğlu, 2002, s. 928).

Osmanlı yönetiminin, ilk Müslüman Türk matbaasının kuruluşuna müteharrrik basım tekniğinin geliştirmesinden üç asra yakın bir süre sonra izin vermesi pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk Müslüman Türk matbaasının Avrupa'ya nispetle geç denecek bir zaman sonra açılmasına tutuculuğun sebep olduğunu savunanlar (Baysal, 1991, s. 68) ol-

duğu gibi, el yazması eserleri çoğaltan müstensihlerin işsiz kalmasına engel olmak için matbaa kurulmasına izin verilmediğini savunanlar (Danişmend, 1955, s. 16) da vardır. Ayrıca toplumun okuma konusundaki isteksizliğinin basma tekniğine ihtiyaç duyulmamasına sebep olduğu ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nde matbaanın geç sayılabilecek bir dönemde kurulduğunu belirten görüşler de mevcuttur (Ortaylı, 1987, s. 174-175). Sebebi konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, ilk Müslüman Türk matbaası İbrahim Müteferrika tarafından 1727 (hicri 1140) yılında kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Türk matbaacılığının dönüm noktası, İbrahim Müteferrika tarafından Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya bir arzual sunulması olmuştur. İbrahim Müteferrika'nın matbaa kurmak için şeyhülislam fetvası ve padişah fermanı verilmesi konusunda kendisine yardımcı olmasını istemesi üzerine (Sungu, 1928, s. 411), devrin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin dinî kitapların dışında kitap basımı için verdiği fetva ve Sultan III. Ahmed'in fermanı ile Müteferrika matbaası kurulmuştur (Sabev, 2006, s. 147-148).

Türk matbaacılığının bânisi İbrahim'in Macar asıllı bir Hristiyan olduğu ve Osmanlı Devleti'ne İkinci Viyana Kuşatması sırasında (1692) genç yaşlarda esir düşerek burada Müslümanlığı kabul ettiği bilinmektedir (Gerçek, 1939, s. 48). Gençlik yıllarında iyi bir eğitim alan ve Müslüman olmadan önceki adı bilinmeyen İbrahim, ihtida ettikten sonra yazdığı *Risâle-i İslâmiye* adlı eser sayesinde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Sadrazam, bu Macar mühtedisinin anadilinden başka, Latince ve diğer bazı Avrupa dillerini bildiğini öğrenince onu müteferrikalık hizmetine atamıştır (Adıvar, 1991, s. 168). Gördüğü hizmetin niteliğinden dolayı kendisine "Müteferrika" lakabı uygun görülen İbrahim, matbaayı kurmadan sekiz sene önce hazırladığı örnek bir Marmara haritasını basarak 1719 yılında sadrazama sunmuş ve arzu edilmesi durumunda daha iyilerinin yapılacağını bildirerek matbaanın açılması için gerekli zemini oluşturmaya çalışmıştır (Sungu, 1928, s. 410).

İbrahim Müteferrika, yönetici zümrenin ve toplumun matbaanın işlevini, faydalarını ve ona duyulan ihtiyacı anlamalarını sağlamak için 1726 yılında *Vesiletü't-tibâ'a* adında bir risâle kaleme almıştır (Afyoncu, 2000, s. 326). İbrahim Müteferrika, *Vesiletü't-tibâ'a*'da, matbaanın ne olduğunu ve faydalarını anlatmış ve bu risâleyi Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunmuştur (Gerçek, 1939, s. 50). Risâlenin içeriği bugüne kadar matbaacılık tarihi hakkında araştırma yapan yazarlar tarafından özet olarak ele alınmış ise de (Sungu, 1928, s. 414; Gerçek, 1939, s. 50-51; Adıvar, 1991, s. 168-169; Sabev, 2006, s. 139-140; Koloğlu, 2010, s. 8-11), tam metninin transkripsiyonu yapılarak değerlendirilmemiştir. *Vesiletü't-tibâ'a* bir inkılap programı olarak nitelendirilmesine (Kun, 1977, s. 898) rağmen Bilgi ve Belge Yönetimi alanının temel dinamikleri bağlamında ele alınmamıştır.

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2. Risâle-i Fevâid-i Basma Adlı Eserin Değerlendirilmesi

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Esad Efendi koleksiyonundaki bir *Mecmûa-i Resâil* yani birbirinden farklı eserlerin tek cilt içinde toplandığı bir eserin içinde bulunan ve bu eserdeki on iki risâleden sonuncusu olan *Risâle-i fevâid-i basma* on varaktan oluşmaktadır. Eseri üç bölüm halinde değerlendirmek mümkündür. Giriş bölümü olarak kabul edebileceğimiz başlangıç kısmında (Risâle, 61b-65b); bilginin kaydedilmesinin sağladığı yararlar söz edilmiş, bilginin kaydedilmemesinin doğuracağı sorunlar üzerinde durulmuştur. Müellif, bu konunun dikkat çekici bir şekilde anlatılması ve temellendirilmesi için geçmiş dönemlerden dikkat çekici bazı örnekler vermeyi ihmal etmemiştir. Bu bölümde eski devirlerde zeki kişilerin hizmette buldukları devletin şanını yüceltmek için devlet düzenini devam ettirecek sebeplerin öğrenilmesine önem verdikleri belirtilerek kanunların düzenlenmesi, devlet otoritesinin yıkıcı etkenlerden korunması düşüncesiyle kayıt tutulmasına ve ilim neşriyle bilginin yayılmasına sebep olmak için kitap çoğaltmaya gayret ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu hususun dikkatlice incelenmesinin İslam dininde ve devletinde yükselmeye vesile olacağı belirtilmektedir. Müellif, bu argümanını temellendirmek için İsrâiloğullarını ve Hıristiyanları örnek göstermiştir. İsrâiloğullarının korumakla yükümlü oldukları *Tevrat*'ı muhafaza ve koruyup çoğaltma konusunda gösterdikleri ihmâl yüzünden *Tevrat* ve diğer önemli kitaplar tahribata uğramış, bunun neticesinde şer'î ahkâmları bozulmuş ve ilmi yönden gerilemişlerdir. Hristiyanlar da *İncil*'in muhafaza ve çoğaltılması konusunda ihmalkârlık göstermişlerdir. Bu ihmâl sonucunda; Hristiyan kavimler itikatlarında ihtilâfa düşmüşlerdir. Müellif diğer dinlerin ve mensuplarının durumunu ortaya serdikten sonra İslam dünyasının durumunu değerlendirmiştir. Müellife göre Müslümanlar kayıtsızlık ve ihmâl göstermeyerek *Kur'an-ı kerîm*'i koruyucu tedbirler almışlardır. *Kur'an* ayetleri toplanıp muhafaza edildikten sonra çoğaltılmış ve ülkenin en ücra yerlerine kadar gönderilmiştir. İslam devletindeki âlimlerin çeşitli ilim dallarındaki araştırmaları neticesinde eşsiz ve nefis eserler ortaya çıkmıştır. Ancak Cengiz ve Hülâgu hanlar devirlerindeki Moğol istilası sırasında, Abbâsî ulemasının meydana getirdikleri eserler tahrip edilerek Dicle nehrine atılmıştır. Diğer yandan, Müslümanların meydana getirdikleri Endülüs medeniyeti de benzer bir akıbete maruz kalmıştır. Endülüs'teki İslami eserler, Avrupalıların burayı işgalleri sırasında yok edilmiştir. İşgal ve saldırıların dışında, İslam beldelerinde vuku bulan yangınlar da kitap sayısında ciddi oranda azalmaya sebep olmuştur. Bu ve benzeri olumsuz hadiseler kitap tedariki konusunda talebelere, araştırmacılara ve kendilerini geliştirmek isteyen ulemaya ciddi sorunlar yaşatmıştır. Müellif, müstensihlerin içine düştüğü rehabetin güzel hatla yazılacak değerli kitapların sayısını azalttığı üzerinde durmuştur. Bu bölümün, devletlerin bekasının düzenli bilimsel üretimle ilişkisini ortaya koyan ve bilgi kavramının önemini ifade eden bir yaklaşımla kaleme alındığı söylenebilir. Müellif burada, bilgiyi kayıt altına almanın ve bilgi güvenliği konusunun önemini öne çıkarmıştır. Eserin ikinci kısmı (Risâle, 66a-68b) olarak değerlendirebileceğimiz bölümde kitap

SİNAN SÜMBÜL

basım tekniği, metal kalıplar üzerine harflerin resimlendirilmesi ve hareket ettirilmesi ile satır satır kelimelerin tertibi ve satırların tanzimi esasına dayanan ve bunların evrak üzerine tabedilmesi ile kitapların meydana getirildiği bir sanat olarak tanımlanmıştır. Basım tekniğinin izahı yapıldıktan sonra matbaanın faydalarından bahsedilmekte ve bunlar tek tek açıklanmaktadır.

Bu faydalar şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ Pek çok ilim ve fennin kaynağı olan Arap lisanının lügat kitapları ile tarih, heyet (astronomi), coğrafya kitaplarının çoğaltılması bütün halk kitlelerinin eğitimi konusunda büyük faydalar sağlayacaktır.
- ✓ İslam devletinin kuruluşundan itibaren insanların yararına gayret gösteren ve eser telif eden önemli müelliflerin eserlerinin yeniden ihya ve kolaylıkla telif edilmesi mümkün olacaktır.
- ✓ Basılan kitapların terkiplerinin ve ibârelerinin hatadan arınmış düzgün bir hat ile yazılacağı, kelimelerin, sayfa ve satır düzenlerinin hatalardan uzak olması sebebiyle ilim öğrenen talebeler ve ilim öğreten hocalar için eğitim kolaylığı sağlayacaktır.
- ✓ Yazma eser telifinde uygulanan ve metnin doğruluğunu tespit etmek amacıyla yapılan tekrar okumalarına ihtiyaç duyulmayacağı için ilim öğrenmede kolaylık sağlayacaktır.
- ✓ Kitapların maruz kalacağı rutubet ve diğer tehlikelerin el yazması eserlere verdiği zararın basma eserlerde meydana gelmesi mümkün olmayacaktır.
- ✓ Yazma eserlere nispetle çok sayıda eserin üretilmesi mümkün olacak, üretim/çoğaltma maliyeti düşecek, bu sayede kitaplar ucuzlaşacak ve talebelerin ilim öğrenmeleri kolaylaşacaktır.
- ✓ Basma kitaplarda bulunan fihristler ile sayfa düzeninin rakamlarla sağlanmış olması ve manası bilinemeyen kelimeleri ve önemli ifadeleri açıklamak için kitapların sonuna eklenen alfabetik dizinler ve lügatçeler sayesinde kitapta aranan bilgilere kolaylıkla ve hızlı bir şekilde ulaşmak mümkün olacaktır.
- ✓ Fiyatların düşüklüğü açısından taşradaki insanlar dahi kolaylıkla kitap edinebilecek ve böylelikle cehalet ortadan kalkacaktır.
- ✓ Basım yoluyla çoğaltılan kitaplar sayesinde uzak beldelerde dahi kitapların çoğaltılması neticesinde pek çok mahalli kütüphane kurulacak ve ilmî faaliyetlerin ülkenin her tarafına yayılması mümkün olacaktır.
- ✓ Osmanlı Devleti'nin padişahları, devletin ve İslam dininin şanını yücelttikleri gibi İslam ehlinin kalplerini zinde tutmakla da mükellefdirler ve kitap çoğaltmak buna vesile olacaktır.
- ✓ Muhtelif İslam memleketlerinde yazılan önemli kitapların gayrimüslim hükümdarlar tarafından kendi ülkelerinde basılıp İslam ülkelerine satılması ve bu yolla para kazanmaları mümkün olabilecektir. Bu durum, ülke dışından kitap ithaline yol açacak olumsuz gelişmelere fırsat verecektir. Matbaanın kurulması yurt dışından kitap ithalinin önüne geçecektir. Müslümanların her hususta gayrimüslimleri geçtiği gibi İslam beldelerinde basma tekniğinin uygulanması da onları geçme imkânı verecek ve önemli faydalar getirecektir.

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Görüldüğü üzere, eserin ikinci bölümünde basım tekniğinin gayet anlaşılır bir şekilde tanımı yapılarak faydalarından bahsedilmiş; bilginin organizasyonu ve bilgiye erişimin önemi üzerinde durulmuştur. Müellifin, bu yöntemle, bilgiye erişimin görece kolay hale getirilmesi ve bilginin geniş halk kitlelerine yayılarak ülke çapında kütüphanelerin kurulmasına ve kitaplar yoluyla ülke genelinde bilgi temelli bir seferberliğin başlatılmasına katkı sağlamayı hedeflediği düşünülebilir. Bu, aynı zamanda dönemi için bilgi toplumuna dönüşümün ilk örneklerinden biri kabul edilecek bir anlayışın tezahürü olarak da kabul edilebilir.

Eserin son bölümünde (Risâle, 69a-70b) basma tekniğine ve bu uğurda daha önce yapılan çalışmalara değinilmiştir. Müellife göre, basma konusu Osmanlı Devleti'nin vezirleri arasında müzakere edilmiş, çok faydalı yeni bir sanat olduğu herkes tarafından kabul edilmiş ve derhal hayata geçirilmesinin istendiği halde devletin yoğun gündemi ve bu sahada yetişmiş uzman eksikliği buna mani olmuştur. Müellif, III. Ahmed'e methiyeler düzdüğü bu bölümde, onun, seleflerinin fethinde âciz oldukları nice zahmetli kaleleri suhuletle fethettiğini belirterek, bir yenilik olarak matbaa teknolojisinin de yine onun zamanında gerçekleşeceğine dair inancını ortaya koymuştur. Önemli kitaplara sadece Osmanlı ülkesindeki Müslümanların değil, Arap, Tatar, Türkmen, Özbek, Çağatay, Hintli, Yemenli, Habeşistanlı gibi muhtelif milletlerin ve bütün İslam âleminin muhtaç olduğunu belirtmiş, bu yüzden matbaa kurulması konusunda verilecek emrin kıyamete dek hayır ile yâd edileceğini savunmuştur. Basılacak kitapların, fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm kitaplarının dışında lügat, tarih, tıp, fen, heyet, coğrafya gibi bilim dallarıyla ilgili olacağını ve bu konuda izin verildiğini belirten hatt-ı hümayûnun yazılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca, söz konusu hatt-ı hümayûn ile şeyhülislamın izin yazısının ve ulemanın matbaa hakkındaki görüşlerinin basılacak kitabın baş tarafına konulacağını ifade etmiştir.

Eserde anlatılanlar bilginin ve bilgilenme ihtiyacının karşılanmasının önemini göstermesi bakımından bugün önemsiz gibi görünse de, döneminin fikrî, bilimsel ve sosyal atmosferi göz önüne alındığında hayli ilgi çekicidir. Zira dönemi için gayet akıcı sayılabilecek ifadelerle bilgiyi kayıt altına almanın, korumanın, organize ederek yaygınlaştırmanın önemi anlatılmış ve matbaanın işlevi konusunda insanların aklındaki soru işaretlerinin giderilmesi amaçlanmıştır. Bu eserin yönetici zümreyi matbaanın gerekliliğine ikna etmeyi hedeflerken aynı zamanda topluma matbaanın önemini anlatmak konusunda bir ön hazırlık çalışması olarak kaleme alındığı da söylenebilir.

Sonuç

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Esad Efendi koleksiyonunda 3595 demirbaş numarası ile kayıtlı olan *Mecmua-i Resâil* içinde bulunan *Risâle-i fevâid-i basma*, İbrahim Müteferrika'nın matbaanın gerekliliğini anlatmak için kaleme aldığı *Vesiletü't-tibâ'a* adındaki risâlesi gibi matbaanın ge-

rekliliği konusunda bilgiler vermekte ve -çok az fark dışında- hemen hemen aynı ifadeleri içermektedir. Bu bakımdan; iki eserin de İbrahim Müteferrika tarafından yazılmış olması ihtimali vardır. Ancak birinde *Vesiletü't-tbâ'a* ve diğerinde *Risâle-i fevâid-i basma* adının kullanılmak suretiyle isim değişikliğine gidilmesinin sebebi anlaşılammıştır. *Risâle-i fevâid-i basma* İbrahim Müteferrika tarafından yazılmadıysa, bu durumda *Vesiletü't-tbâ'a*'dan iktibas yapıldığı ya da İbrahim Müteferrika'nın bir başkasından iktibas yapmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Ancak bunun zayıf bir ihtimal olduğu ve İbrahim Müteferrika'nın *Vesiletü't-tbâ'a* adlı eserinin bir başkası tarafından *Risâle-i fevâid-i basma* ismi ile değiştirilmiş olduğu düşünülebilir. *Risâle-i fevâid-i basma* adlı bu eserin müellifi ve istinsah tarihi belli olmadığından, matbaanın gerekliliği konusunda halkı bilgilendirmek amacıyla isminin değiştirilerek çoğaltıldığı konusu da ihtimal dâhilindedir. Fakat *Vesiletü't-tbâ'a*'nın Müteferrika Matbaası'nda basılan ilk eser olan *Vankulu Lügati*'nda matbu olarak yer almış olmasından ötürü onun bazı küçük değişikliklerle el yazması bir esere dönüştürülmesinin amacı da net olarak anlaşılammıştır. Her ne sebeple kaleme alınıralsa alınsın, eser, matbaanın kurulması konusunda önemli bilgiler içermekte ve Bilgi ve Belge Yönetimi alanının temel dinamikleri konusunda etkileyici bir anlayış ortaya koymaktadır. Müellif tarafından matbaanın gerekliliği konusunda haklı olarak belirtilen gerekçelerin ifade edilmiş tarzı, bilginin önemi konusunda dönemi için hayli ileri bir anlayışın göstergesidir. Devletlerin devamlılığının düzenli kayıt tutma yani bilgi üretimiyle ilişkisini ortaya koyan ve bilgi kavramının önemini ifade eden yaklaşım, bilgi ve belge yönetimi tarihi için önemli bir arkaik tutumun göstergesidir. Bunun yanında bilgiyi kayıt altına alma ve bilgi güvenliği konusunun önemini belirten bir anlayışın göstergesi olarak da dikkat çekmektedir.

Türk matbaacılığının tarihiyle ilgili olarak şimdiye kadar verilmiş eserlerde konunun siyasi ve kültürel yönüne değinildiği hatırlanırsa, bu çalışmanın bilgi bilimsel bir nitelik taşıması açısından onlardan ayrıldığı söylenebilir. söz konusu eserde bilginin kayıt altına alınmasından başlayarak sistematik olarak bilginin korunması, organizasyonu ve bilgiye erişimin geliştirilmesi konusundaki yaklaşımlar, Bilgi ve Belge Yönetimi alanının önemine yönelik erken dönem kayıtlarına örnek olarak gösterilebilir. Bilgiye erişimin kolaylaştırılması ve bilginin geniş halk kitlelerine yayılarak ülke genelinde kütüphanelerin kurulmasının hedeflenmesi bilgi toplumunun önemini gösteren bir anlayışın tezahürü olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak matbaanın ne olduğunu ve ne tür faydalar sağlayacağını anlatmak için kaleme alındığı anlaşılan eserin, Osmanlı Devleti'nde ilk Müslüman Türk matbaasının kuruluşu konusunda yeni bilgiler ortaya çıkaracağı ve yeni bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşüncesini doğrulayan zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Buna ek olarak eserin bilgi bilimin temel dinamikleri bağlamında sergilemiş olduğu sistemli anlatımlar dikkat çekmekte ve alanın tarihine ilgi duyan araştırmacılara farklı bakış açıları kazandıracak bilgiler sunmaktadır.

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

-Eserin Transkripsiyonu-

Risâle-i Fevâid-i Basma

[61 b] Vaktâki iktizâ-i meşiyet-i rabbâni ve muktezâ-i irâdet-i samedâni bir ümmet ve cemâati veya bir kavm veya bir şahsı bir murâd ile kâmyâb ve bir hayr ile mümtâz ve ser-efrâz kılmaya taalluk eylese ol murâdın ketm-i ademden hurûcuna ve ol hayrın menassa-i vücûdda zuhûruna bâis ve bâdî olan esbâbı kemâl-i inâyetinden halk idüb kullarının menâfi için hâzır ve müheyyâ kılmakda âdet-i sübhânî cârî olmuştur. Bu kelilü'l-lisân kalilü'l-bezâ'a abd-i âciz bende-i nâçizü'l-muhtâc ilâ rahmet-i rabbihi'l-azîz bazı elsine ve lügata fi'l-cümle vukûf-ı tahsîl itmek hasebiyle sergüzeşt-i benî âdeme ve ahvâl-i ümem-i sâlifeye miknet-i âcizâne mertebesi tahsîl ve ittılâ'a râgıb ve sâ'î ve kütüb-i tevârih düvel-i sâlife ve ashâb-ı edyân-ı muhtelifeyi bir mikdâr istikrâ ve tetebbû'a iştigâl-birle [62 a] hâtır-ı fâtır mûr-i mikdâra lâyh ve fikr ve endîşe-i pür taksîre şöyle sânih oldu ki düvel-i muhtelifeyi sâbıka ve lâhika-da mevcûd ashâb-ı rüşd ve zekâ ve erbâb-ı akl ve dehâ sâlik oldukları mezâhibin hıfz ve iştihârına ve buldukları devlet ve saltanatın galebe-i nâmus ve ta'zîm-i şânına ve nizâm-ı mehâm-ı nâsa bâis ve bâdî âlât ve esbâb-ı tedâriki-ne teşebbüsde ve devâm ve kıyâm-ı ittifâk ve ictimâ'larına vesîle olan minhâc-ı kavîme sa'y ve sülûkiyle me'ser-i mahmûde ve âsâr-ı cemîle ibdâ' ve ihtirâ' ve tahsilinde dakika fevt etmeğe cevâz virmemişlerdir. Felâ-cerem müteahhirîn dahî mütekaddiminin eserine sâlik olub fi zamânınâ mevcûd düvel ve milel-i muhtelifeyi âlem-i kâmilleri kavânîn-i nizâm mesâlih-i ümmet ve vesîle-i intizâm devâm-ı devlet ve râbıta-i hıfz ve vikâyet mülk ü millet olan esbâbı tebeddül ve tegayyürden himâyet ve sıyânet ve müctemi' oldukları din ve âyîn mensûh-ı âtil [62 b] ve bâtil dahî olursa hak olmak üzere zann ve itikâdıyla kavânîn ve kavâid-i milel ve düveli mürûr-ı 'avâm ve gürûr-ı eyyâm ile sehv ve nisyân-ı hatarâtından emîn ve tebeddül ve tegayyür ve fenâ-i turyânî mehlekесinden sâlim olmak mülâhazasıyla kâh seng ü hacer ve kâh nühâs ü hadidden ma'mûl sahifelerde kâzub-ı sebt ve kayd idegeldiklerinden mâ'adâ neşr ve şüyûuyla ilm ve marifetine medâr olmak için teksîr-i kütûbe tarik-i ehven ibdâ' ve ihtirâ' eylemişlerdir. Bu husûs tahdîk-i basar ve im'ân-ı nazar ile fikr ve mütâla'a olursa hayr-ı edyân cemi' ümem ve efzal-i mecmu' düvel-i âlem olan din ve devlet-i İslâmda vesîle-i kıyâm ve devâm-ı şân-ı devlet ve mücib-i nizâm-ı mehâm-ı ümmet ve sebeb-i [...] mülk ve millet ve bâis-i galebe-i şevket-i saltanat olan kavâid ve kavânîn zabt u rabt ve esbâb-ı intizâm-ı umûr-ı ümmet tebeddül ve tegayyürden harâset ve bu icma'-ı ümmet tefrika ve ihtilâlden vikâyet ve ulûm [63 a] ve fûnûn-ı mergûbe sehv ve nisyândan ilâ yevmi'l-kıyâm hıfz ve sıyânet olunmak kasd ve azîmetiyle kalem-i zümürüdin ile la'l ve yâkut ve zeheb ve simden mesnu' levhalarda yazılıb ve kazılıb sebt ve kayd olunmağa min-küllî'l-vücûh şâyân ve teksîr-i kütüb-birle ulûm-ı şerîfe ve fûnûn-ı mergûbenin âlemde neşrine himmet ve bu tarik ile âmme-i ehl-i imâna

SİNAN SÜMBÜL

iânet ve imdâd şâyeste idüğü bi'l-bedâhe nümâyân ve müste'ân-ı ani'l-beyân oldukda eşref-i mesâi ve ahsen-i sanâyi' olan basma kütüb hırfet ve san'atı işbu maksûda mevsil bir tarîk-i câdde ve bir vâsıta-i müstakîme idüğüne binâen bu emr-i zîşânın mutezamının olduğu menâfi'-i lâ-tuhsâdan manzûr-ı âmm ve hâss olmak için bir bendelerine emr ve işâret olursa lâyıkdır. Basma kütüb üzerine terettüb iden menâfi' ve fevâid beyanındadır. Tevârîh-i ümem-i sâlîfe ile âşinâ olan ulû'l-ebşâra hafî ve pûşide **[63 b]** değıldir ki benî İsrâil kavmi kütüb-i münzeleden imtisâliyle memur oldukları Tevrât-ı şerîfi hıfz ve ezber edinmek iltizâm itmeyüb ve hıfz ve ittikânı uhde-i zimmetlerine lâzım iken zabtında taksir ve ihmâl itdiklerinden gayrı gerek Tevrât-ı şerîf ve gerek sair kütüb-i muâmelât istinsâhıyla eyâdi-i nâsa vusûle ve bu tarîk ile etrâf ve eknâfa neşr ve şuyû'a ihtimâm itmeyüb mücerred Beyt-i Makdisde hıfz itmele-riyle fitne-i bahtü'n-nasr zuhûr eyledikde ol zâlim-i bergeşte-baht benî İsrâile istilâ-yı külli birle Beyt-i Makdisi tahrîb ve derûn-ı tâbut-ı sekinede müctemi' ve mahfûz kütübü ve Tevrât-ı şerîfi nâr ile ihrâk idüb bi'l-cümle kütüpleri nâb-üd ü nâ-peydâ olmağla isbât-ı benî İsrâil'in ahkâm-ı şer'iyeleri ilm ve ma'rifetine vesîle olur nüshaları ve i'timada sezâ senedleri nâ-yâb oldu. Kezâlik millet-i Mesîhiye iktidâ ve inkiyâd ile emrolundukları İncil-i şerîfin âyâtını **[64 a]** cem' ve tedvînde tehâvün ve tekâsül ve hıfz ve ittikânı üzerine terettüb edecek menâfi'inden tegâfûl idüb miyân-ı enâmıda ilm ve marifeti neşr ve işâ'aya sarf-ı zihn itmeyüb hazret-i İsa salavatu'l-lâhi alâ nebiiyinâ ve aleyh hazretleri serâ ve kat-ı semâya ref' olundukda kavm-i Nasârâ i'tikadlarında ihtilâfa düşüb fırka fırka olub küfür ve dalâlet tarîklerine zâhib oldular. Evâil-i İslâm bu varta-i hevl-nâkdan gâfil ve zâhil ve bu tehlikeye vukû'dan tehâşi ve ictinâbda zerre mikdârı tekâsüle kâil olmayub tulû'-ı afitâb-ı devlet-i İslâmiye ve zuhûr-ı şerî'at-ı nebeviye birle e'azzühâllah ilâ yevmi'l-kıyâme zabt-ı âyât bâhire-i Kur'ân-ı mecîdde dikkat-i tâm ve ihtimâm-ı mâ-lâ-keâm ile kanûn-ı şer'î mübîni evrâk ve sahâyife cem' ve sebt idüb husûsan ehâdis-i nebeviye ve sünen-i seniyei mütûn ve esânidi ile alâ vechi'l-ahkâm kütüb ve devâvine **[64 b]** derc ve cem' idüb bu vech üzere bilâ-halel ve hatr istinsâh ve istiktâb ile etrâf ve eknâfda âmme-i ehl-i İslâm'ın eyâdilerine isâl ve neşr ve işâ'a ile zabt-ı ulûm ve ma'ârif-i ahâlî-i İslâm'a tahsis ve bu cümle hıfz ve ezber olunmak ni'meti hâssa-i ümmet-i hayrû'l-beşer oldu. Velâkin bu devlet-i dâimü'z-zafer şarka ve garba cihâd ile memur olub mucizât-ı fahr-ı kâinât aleyhi efzalü's-salavât berekâtiyle ednâ müddetde vefret-i lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ ile ahâlî-i dîn-i İslâm kesret bulub miyân-ı nâsda turyân-ı cehl hatarını def' ve ref' için âkil ve kâmil eimme-i dîn ve müctehidîn-i kümmelin zuhûr ve mesâil-i şer'iyeyi, kitâb ve sünnet ve icma'-ı ümmetden tarîk-i kıyâs ile istinbât idüb tarîk-i ictihâdda neyl-i maksûd için bezl-i mechûd eylediler. Kezâlik ulemâ-yı dîn-i mübînden ashâb-ı tahrîc ve tercih [dahî] karnen ba'de karnin nizâm-ı ahvâl-i ümmet için kütüb-i ulûm ve fûnûn-ı şettâ te'lîfinden hâlî olmayub âsâr-ı cemîle **[65 a]** ibdâ' kıldılar ve bu emr-i zî-şânı ümmete ni'met ve kendilerine nisbet ile zahr-ı âhîret bildiler [ancak] çünkü emr-i cihâd bu ümmetde il'l-ân cârî' ve ilâ yevmi'l-kıyâm bâkî oldu. Mütekaddimîn ve müteahhirîn

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

cem' eyledikleri kütüb ve tesânif-i kesire esnâ-yı hurub ve kıtâlde nâ-bûd ve nâ-peydâ oldu bâhusûs ki edvâr nâ-hemvâr-ı felek ikâz-ı fitneden hâli olmayub Cengîz-i fitne-engîz kütüb-i Mâverâünnehr'i Ceyhun-ı ademe ilkâ eyledi ve hurûc-ı Hülâgu-yı hatâ-gûy devlet-i Abbâsiye ulemâsının kütüb ve müellifâtını nehr-i Dicle'ye ilkâ ile rûsûm-ı celîlelerini şüst u şû idüb bi'l-küllîye âsâr-ı celîle ve me'ser-i cemîlelerini bî-nâm ve nişân eyledi. Ba'dehû tekâlib-i dehr-i bukalemûn ile memâlik-i Endülûs dahî eyâdi-i İslâm'dan nez' olunub [afitâb-ı ilm megâribe] terâkim-i zallâm-ı zulm-i efrenc ile mağrib-i idbâra ufûl eyledi. Minvâl-i muharrer üzere havâdis-i nâ-hemvâr rûzgâr-ı tebeddülât-ı umûr-ı edvâr ve vukû'-ı harîk-i nâr killet-i kütübe illet olub talebe-i ulûma müzâyeka virdi. Bu cümleden kat'-ı nazar ebnâ-yı zamâna tahsîl-i **[65 b]** mâl ve servetde bi't-tabî' tarîk ise ve ehvene mâil ve irtikâb-ı ta'âb ve zahmet ile eser-i cemîl ibdâ' ve ibdâ'na râğîb olmayub cümle-i küttâb ve zümre-i müstensihîn himmetlerine bir mertebede fütûr ve kusûr târî ve bir derecede rehâvet ve tehâvün câri olmuşdur ki hâlâ işbu Âsitâne-i saâdet-âşiyâne olan belde-i azîme ve hita-i vâsi'ada sânihallâhü ani'l-afât ve'l-beliye belki tamâmen Memâlik-i Mahrûse'de kâmus u cevherî ve lisânü'l-Arab ve Vankulu ve kütüb-i tarihten nûsah-ı lâzime vesâir bunların emsâli cild ve hacmi kebîr kütüb-i nefiseyi yazar âli himmet nâdir belki adîmdir ve yazdıkları nesih dahî habt ve hata ile mâlâmâl idüğü beyandan müstağnidir ve bundan akdem tâife-i efrenc bâ sadrenc diyâr-ı Endülûs'de devlet-i Emeviye'ye galebe idüb kütüb-i İslâm'a zafer-yâb ve kuvvet-i mâliye vesâir nice tarîkler ile kütüb-i İslâm dest-resleri olub bilâd-ı İslâm'da adîmü'l-cism nice nice nüsha-i nâdire kabza-i tasarruflarında bulunmağla **[66 a]** mecmu' İslâm bilâdlarında kütübe muzâyaka târî olmuşdur. Basmanın icmâlen ta'rifî beyanındadır. San'at-ı basma sanayi ve hirefden bir resm-i müfid ve i'mâl-i sînâ'iyeden bir san'at-ı kesîretü'l-menâfi' olub hırfet-i resm ve kütüb ve vücûh-ı denânîre sikke-i hasene darbı gibi eşkâl [ve] suver-i hurûf-ı mersûm olub satır-be-satır mesâtir-i sahâyifde vaz' ve tertîb-i kelîmât tanzîm-i sutûr ve nigîn-i yemîn gibi evrâk üzere hatm ve tab'dan kinâyet ve kitâbet envâından bir nev' kitâbetten ibarettir. Fevâid-i basma beyanındadır. Fâide-i 'ülâ: Bu fenn-i bedî' ve san'at-ı ucûdü'l-menâfi' ile kütüb-i İslâmiyeden âmmenin muhtâc-ı ileyhâsı ve cümle-i ulûm ve fûnûnun me'hazı ve menbâ'ı efsahü'l-beyân olan lisân-ı Arabın ilim ve ma'rifetine medâr olmak için kütüb-i lugatin teksîr ve tashîhine himmet ve kütüb-i tevârih ve heyet ve hikmet ve mesâlik-i memâlik ve bilâd ve coğrafya kitâbları kesretine azîmet olunsa tahsîl-i menâfi-i azîme-i âmme-i havâss ve avâma mübâşeret olunmuş olurdu. Fâide-i sâniye: İbtidâ-yı zuhûr-i dîn ve devlet-i İslâmiyeden **[66 b]** bu âna gelince takviye-i dîn ve devlet ve nizâm ve intizâm mehâmm-ı ümmet-i hayrû'l-beşer için bunca müctehidîn ve musannıfîn-i kirâmın kemâl-i sa'y ve ictihâd ile cem' ve te'lif ve tedvîn kıldıkları kütüb-i nefiseyi teksîr ve tashîh sebebiyle hemân müceddeden te'lif itmek gibi tecdîd ve ihyâ ve tamamen rûy-ı zemînde mevcûd ahâlî-i İslâma şuyû' ve intişâr ile [birle] tamâmen âlemi ilm ile zinde ve âsâr-ı müctehidîn ve musannıfîn-i kirâmı tecdîd ve ihyâyâ ser [bir] vâsıta olur. Fâide-i sâlise: Fenn-i basmada husûle gelen kütübün terkîb ve

ibâratı ayân ve nümâyân [ve] hüsn-i hat olmağla imkân derkâr olduğundan gayrı bi'l-küllîye habt ve hatâdan âri ve sakat ve sakâmetten berî sahîhü'l-ibârât ceyyidü'l-kelimât hüsnü'r-ratîb [hüsnü't-tertib] müstakîmü't-terkîb olub talebe-i ulûm olanlar nazar-ı mütâla'ada hatadan emin ve habt ve galata şugl ile tazyî'-i evkâtdan sâlim ve muallim ve müteallime sıhhat-ı ibârette itimâd hâsıl olub tahsil-i sıhhat için ta'ab-i mukâbele ve ta'addüd-i nüsaha muhtâc olmayub kesb-i ulûmda vücûhla bâ'is-i suhûlet olur husûsan aklâm ile tahrîr olunan **[67 a]** kütübün midâd ve mürekkebi mâzî-i beliye ve rutûbet isabetiyle zayi' olub mahv-ı rûsûm ider amma basma tarîkiyle isti'mâl olunan midâd ve mürekkeb kemâl mertebe sâbit ve pâyidâr olub rutûbet-i mâiye ile kat'â rûsûm ve nukûşu muhtell olmamağla tareyân-ı fenâdan emîn ve sâlim olur. Fâide-i râbia: Fenn-i basma ber-kâr pür-revâc ve kesirü'l-velîd [kesirü'n-nefi ve'n-netâc] olub bir cild kitab yazılmak zahmetiyle [fenn-i] basma fenninde nice bin cild sahîhü'l-ibârât kütüb husûle gelüb eşhâs-ı kütüb kesir ve kıymet ve bahâsı kalîl olmak sebebiyle talebe-i ulûmdan ganî ve fakîr temellük-i kütübe zafer-yâb ve zuafâ ve acezeye iktisâb-ı ulûm [-ı şerîfe] ve tahsil-i fûnûn-ı mergûbeye iktidar-ı tâm hâsıl olur ve nice müsta'id zât-ı şerîf kütüb-i pâkizeye mâlik olmak sebebiyle müddet-i kalîlede kemâlata resîde olur. Fâide-i hâmise: Basma tarîkinde fihrist-i kütüb mücmel ve mufassal iki vechle i'tibâr olunub mücmeli unvân-ı kütübe mufassalı hâtîme-i kütübe tahrîr olunur. İbtidâ tertib-i revâbit-i sûtûr ve erkâm-ı Hindîye [ile] a'dâd-ı evrâk kemâ-hüve hakkuhû yerlü yerinde **[67 b]** vaz' olunduktan sonra unvan-ı kitâba tahrîr olunan fihrist-i icmâli vesâtatıyla derûn-ı kütübe derc olunan fusûl ve ebvâba suhûlet birle vusûl müyesser olur ki mürâcaat iktizâ iden fusûl ve ebvâba nazar için fihrist-i icmâliye bakılıb aded-i rakamıyla fasl-ı matlûba nazar olunur. Sâniyen kitabda münderic kelîmât-ı müşkile ve fevâid-i mühimme taleb olundukda ale'l-fevr bulunmak için hurûf-ı hecâ üzere fihrist-i mufassal tertîb olunub kitâbın âhirinde vaz' olunur. Bu fihrist vesâtatıyla ma'rifeti murâd olunan müfredâtın mahalline dahî fi'l-hâl vusûl müyesser olur. Fâide-i sâdis: Bahâ-yı kütüb rahîs olub her ferde temellükü [asân] olmağla taşrada vaki' bilâd ve karye halkına dahî neşr ve şuyu' birle cehlin izâlesine vesîle olur. Fâide-i sâbia: Basma tarîkiyle teksîr olunan kütüb sebebiyle Âsitâne-i saâdet ve âşiyâne[ye] muzâf olan sâir memâlik-i mahrûsede vaki' bilâd ve emsârda dahî taraf taraf kütüb-i nefise-i ulûm-ı şerîfe ve kütüb-i fûnûn-ı mergûbe kesir olmağla onlarda dahî nice memlû kütübhâneler peydâ olub ol bilâdda sâkin **[68 a]** talebe-i ulûm dahî cem' ve tahsil-i ilme sâ'î olmağla etrâf-ı memâlik dahî kütüb-i adîde ile ma'mûr ve âbâdân olur. Fâide-i sâmine: Eğerci düvel-i sâire-i İslâmiyede farîzai cihâd ihyâ olunmakdan hâlî olmayub mücâhedeleri sâbitdir ve lakin Devlet-i Aliye-i Osmâniye gibi edâmallâhü ilâ yevmi'l-kıyâme tob-ı sâika-gerdâr ve humbara-i ateş-bâr ve tûfeng-i rahne-kâr ve sâir imal-i fûnûn-ı harbiyede mâhir efrenc tâifesi gibi hasm-ı girânbarları olmayub emr-i cihâdda padişâhân-ı âl-i Osman eyyedehümü'l-lâhü teâlâ ilâ yevmi'l-kıyâm ser-tâc-ı cümle-i padişâhân ve mükemmel nâmûs-ı âmme-i ehl-i imân olub cihâd yüzünden şân ve şevket-i İslâmiyânı kemâle ırgürdükleri gibi teksîr-i kütüb ile

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

kulüb-i âmme-i ehl-i İslâmı zinde ve ihyâ buyurmak [dahî] mâ-bihî'l-iftihârları olmağla sâye-i saâdet-dâyelerinde teksîr-i kütûbe vesîle olan basma tarîkine rağbet-i aliyeleri taalluk itmek dahî şâyândır. Fâide-i tâsi'a: Bi'l-cümle mülûk-i Nasârâ lisân-ı Arab ve Farisî ve Türki ile tedvîn olunan kütübün kıymetleri girân idüğünü bilüb kütüb-i merkûmenin **[68 b]** kendilerinde basılmak husûsuna râğb ve bu emr-i zîşânla mübâhât ve iftihâra müştâklar olup ve kendilerinde kânûn ve şifâ ve nüzhetü'l-müştâk ve Öklidis ve sâir nice kütüb basıldığı muhakkak ve elsine-i selâse üzere tertîb olunan sâir kütübü basma tarîkiyle tahsile ihtimâmları derkârdır. Velâkin hattın hüsn ve kubhunu ve rûsûm-ı hurûfu fehm ve terkîb-i ibâretde imlâ-şinâs-ı habt ve hatâyı temyîz ider kimesneleri olmayub yedlerinde bulunan kütübün ekseri mağrib hattı ve taklidleri dahî ona müşâbih olmağla hüsn ve zînetten ârî ve galat ve hata üzere câri olmağla miyân-ı İslâmiyânda cândân-ı i'tibâr ve henüz rağbet ve revâc bulmamışdır velâkin sa'y ve ihtimâmları muktezâsınca şâyed ki erbâbını tahsîl idüb bu murâdlarına temşiyet virmek sadedinde olmalarıyla [ve] bilâd-ı İslâmiyede kütüb bey' ve şirâsıyla nice emvâl cerr ve cem' ideler. Bes ahâlî-i İslâm her husûsda ehl-i şirk ve küfre sebkât itdükleri gibi bu hususda dahî onları sebk itmek lâzıme-i zimmet-i **[69 a]** himmet olmağla bu eseri itmâma mübâderet ve mübâşeret emr-i müstahsin olduğu sâbit oldu. Fâide-i âşere-i mahsûsa: İşbu fenn-i müfid itmâmı bundan akdem mürûr iden eyyâmda miyân-ı vükelâ-i Devlet-i Aliye'de bi'd-defaât müzâkere ve mükâleme ve fikr [ve tetebbu'] ve mülâhaza olunub bâhirü'l-menfa'a bir san'at-ı ceyyide idüğüne cümleye ilm ve ittilâ' ve yakîn ve itminân hâsıl olup [ve] hatta fuzelâdan bazıları bu emrin itmâmına ta'yîn ve memuriyetiyle husûlü murâd olunmuş [eğerçi] velâkin fenn-i merkûm zâtında emr-i mergûb velâkin kesîrü'l-gâile düşvârü'l-husûl olduğundan nâşî esbâbı tedârikinde ve erbâbı tahsîlinde müsâade-i baht-ı derkâr olmayub hakka-i ser beher-i merâm âvize-i tâk-ı ta'vik olmuş idi. Vaktâki irâde-i aliye-i Rabbâniye kuvvet-i ilmiye ve amelîyenin tekmi line taalluk ide sâhib-kırân-ı zaman fâti h-i memâlik-i İnan ve Tûrân şevketlü kerâmetlü azimetlü pâdişâh-ı âlem-penâh eyyedehullahü teâlâ ve kavvâhu hazretlerinin zaman-ı saâdet-nişânlarında eslâfın fethinde âciz oldukları nice **[69 b]** dahme-i müşkil bendin suhûlet ile halline tevfi k itmekle bu san'at-ı garbiyenin dahî ketm-i hafâdan ma'riz zuhûra gelmesini ve bu fenn-i bedî'in icâdı esbâbının tertîbi dahî eyyâm-ı saâdet-encâm-ı evliyâ-yı ni'am hazerâtına merhûn ve baht-ı refi u's-şanlarıyla unvân-ı mübâhât ve müfâharete mevkûf idüğû sırr-ı lem-yezeli bu vakt ve zamanda zuhûra rû-nümâ idiğû nümâyân oldu. Mühimme-i kütüb-i mezkûreye Memâlik-i Mahrûse-i Osmâniye'de mevcûd efrâd-ı İslâm'ın cümlesi muhtâc olduklarından gayrı tamâmen rûy-ı zemînde vaki' olup şerefiyet-i İslâm ile saâdet-yâb olan ecnâs-ı muhtelif-i âlem yani Arab ve Acemden ecnâs-ı Türk ve Tatar ve Türkmen ve ekrâd ve Özbek ve Çağatay ve Hindî-i Sindî Farisî ve mağribî ve Yemânî ve Rumî-i Habeşî ve Sudânî el-hâssa bi'l-cümle İslâm ile fahr-yâb olan tavâif-i mütenevvia-i âlem kütûbe muhtâc ve müntefi' olmalarıyla böyle bir emr-i azîmü's-şânın ibdâ' ve icâdı lemmâ [lâ] cerasse bâis-i efzâyiş-i şân ve şevket-i devlet ve sebeb-i galebe-i nâmûs-ı salta-

SİNAN SÜMBÜL

nat dibâce-i muallâ unvân-ı mefâhiri ve dâmân rûz-ı kıyâmete dek **[70 a]** elsi-ne-i âlemde hayr ile yâd ve isticlâb-ı duâ-yı hayr cümle-i ibâd ve zikr-i bi'l-cemil ile zinde ve dilşâd olmağla [olmağa] vesile-i mâlâ kelâm olmağla fıkıh ve tefsir ve hadîs ve kelâm kitaplarından mâ'ada lûgat ve tarih ve tıb ve fûnûn-ı hikmet ve hey'et ve ona tabi' coğrafya ve memâlik ve mesâlik kütüblerine dâir kütüb basılmak bâbında izn-i hümâyûnu mutezamın hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ısdârına himmet ve inâyetiyle [ile] şehriyâr-ı âlem-arâ pâdişâh-ı din-penâhın himmet-i ulivv-i rutbetine istinâda şâyân belki onların nâm-ı nâmi[leriyle] ve ism-i sâmilileriyle mu'anven olmak şerefi müsteğân ani'l-burhân olduğuna binâen fenn-i mergûb-ı mezkûre mübâşeret ile teksir ve tevfir-i kütüb emr-i celilü's-şânı izn-i hümâyûn ve rızâ-yı şevket-makrûnlarını mutezamın hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnlarının şeref-yâfte-i sudûr-ı meymenet-vürûdu şâyândır. Ta kim ol hatt-ı şerif-i şevket-masîrin sûreti dibâce-i kitâbda tasvîr ve tahrîr olunub bilcümle kütübde mevcûd ve zîb ü ziyet-i kütübe illet-i müstakile olub pesendide-i cümle-i [ve] kabûl-i enâm ve rağbet-i hâss ve âmma bâdî ola kezalik **[70 b]** müfti-i enâm şeyh-i meşâyihü'l-İslam sellemehü's-selâm saâdetlü semâhatlü efendi hazretleri tarafından dahî bu emr-i müfid umûr-ı muhasseneden ve sa'y-ı celil eşref-i mesâiden ve menâfi-i hâss u âmma mûsil esbâb-ı zâhireden olub husûlüne mübâşeretde izn-i şeriflerini mutezamın takrîz ve işâret-i aliyeleri ihsân ve sudûr ulemâ vesâir fuzelâdan dahî takrîz olunmak şâyestedir. Tâ kim her halde şer'i mübine mutâbık olub ol işâret ve takrîz [takârîz] dahî sadr-ı kitâbda mestûr ve cümle-i mücelledâtda mevcûd olub rağbât-ı nâss müzdâdına bâis ola [ve] kütübün husûlüne mübâşeret olundukda kemâl-i sıhhat ve bilâ sakt u sekâmet vücûd-pezir olmak için fuzalâ ve lûgat-aşinâ kâmilinden kendi rızâlarıyla tâlib ve râğıblardan üç veya dört kimesne tashîhine me'mûr olub me'mûriyetleri bâbında sâdir olan emr-i şerif dahî evâil-i kütübde tasvîr olunub manzûr-ı avâm u havâss oldukda bu husûs dahî isticlâb-ı duâ-yı hayr cümle nâsa ve rağbât-ı efrâd-ı âleme bâdî olur. Bu cümlenin meali telhîs olunub [bir] iki varak mikdârı bir dibâce-i belîğa bast ve temhîd olunub manzûr-ı avâmm u havâss ve kütübe ünvan i'tibar [ve mâ-bihi'l-iftihar] olmak için masâdir-ı kütübe vaz' olursa şâyândır.

OSMANLI'DA MATBAA MESELESİNE YENİ BİR BAKIŞ: RİSÂLE-İ FEVÂİD-İ
BASMA ADLI YAZMA ESER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaynakça

- [y.y.]. [t.y.]. *Risâle-i fevâid-i basma*. Esad Efendi Koleksiyonu (DM. 3595). İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Adivar, A. (1991). *Osmanlı Türklerinde ilim* (5. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Afyoncu, E. (2000). *İbrahim Müteferrika*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 21, s. 324-327) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Baysal, J. (1991). *Kitap ve kütüphane tarihine giriş*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Beydilli, K. (2003). *Matbaa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 28, s. 105-110) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Danişmend, İ. H. (1955). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (Cilt. 1-4). İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Gerçek, S. N. (1939). *Türk matbaacılığı I Müteferrika matbaası*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- İbrahim Müteferrika. (1729). *Vesiletü't-tibâ'a*. İstanbul: Dârü'ttîbâa.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı döneminde basın teknikleri ve araçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Kun, T. H. (1977). *İbrahim Müteferrika*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 5/2, s. 896-900) içinde. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nuhoğlu, H. (2002). *Osmanlı matbaacılığı*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 14, s. 927-932) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987). *İstanbul'dan sayfalar* (2. bs.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Sabev, O. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni (1726-1746)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sungu, İ. (1928). İlk Türk matbaasına dair yeni vesikalar. *Hayat Mecmuası*, 3/73, 409-415.